

ОНИЩЕНКО Володимир д. е. н., професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету
E-mail: ov2016@ukr.net
 ORCID: 0000-0003-3742-5195 вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

СПРАВЕДЛИВІСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИНАХ*

Уточнено поняття «економічна справедливість» та «справедливість міжнародних економічних відносин» (МЕВ). Встановлено, що в основу механізму їх формування покладено природну нерівність суб'єктів та ефективність діяльності. Моделювання механізму формування справедливих МЕВ пропонується базувати на теорії ігор, що повторюються; досягнення Парето-оптимуму системи трактується як стан їх справедливості. Введено поняття «ціна справедливості».

Ключові слова: економічна справедливість, справедливість МЕВ, економічний конфлікт, теорія ігор, Парето-оптимальність, ціна справедливості.

Онищенко В. Справедливость в международных экономических отношениях.
Уточнены понятия «экономическая справедливость» и «справедливость международных экономических отношений» (МЭО). Установлено, что основой механизма их формирования является естественное неравенство субъектов и эффективность деятельности. Моделирование механизма формирования справедливых МЭО предлагается базировать на теории повторяющихся игр; достижение Парето-оптимума системы трактуется как состояние их справедливости. Введено понятие «цена справедливости».

Ключевые слова: экономическая справедливость, справедливость МЭО, экономический конфликт, теория игр, Парето-оптимальность, цена справедливости.

Постановка проблеми. Усі війни у світі, в тому числі й економічні, велися заради встановлення реально чи фіктивно знехтуваної справедливості. Тому проблеми міжнародних економічних конфліктів необхідно починати з визначення та дослідження проблеми справедливості міжнародних економічних відносин, бо в іншому разі ми не розумітимемо, чому вони виникають та як їм можливо запобігти.

Сьогодні популярним твердженням є те, що міжнародні відносини несправедливі, що світове багатство розподілено вкрай нерівномірно, що міжнародна торгівля збагачує багатих і збіднює нужденних, що глобалізація вигідна тільки багатим, що світ знаходиться у стані перманентних криз, зубожіння тощо і, як наслідок, політичних та економічних протистоянь і війн. Але коли і хто за історію людства говорив, що воно, людство, живе у справедливості та достатку? Ніхто!

* Стаття підготовлена у межах виконання науково-дослідної роботи «Торговельно-економічні війни: національний та міжнародний вимір» (номер державної реєстрації 0118U000130).

А чи насправді це так? Щоб відповісти на це питання, необхідно, принаймні, визначитися: по-перше, що слід розуміти під справедливістю міжнародних відносин, і, зокрема, економічних; по-друге, чому ми говоримо про несправедливість МЕВ та глобалізації; по-третє, і, головне, якою мірою вони несправедливі та як можливо поліпшити їхній стан?

Завдання непросте, тому що справедливість є оціночною морально-етичною категорією, що робить проблематичним її інтерпретацію в існуючому економічному дискурсі. Але, як показує людська практика, моральні та соціальні установки людей формують їх економічну ментальність і культуру. І, як слушно зауважив Ф. Хайек, розширений порядок людської співпраці, який ми називаємо капіталізмом «... виник з ненавмисного наслідування певних традиційних і, головним чином, моральних практик (*practices*)» [1, с. 15]. Особливо це стосується справедливості, яка є фундаментом існування будь-якої людської спільноти, тому що вона визначає якість взаємовідносин між її членами, в тому числі й економічних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системне європейське уявлення про справедливість пов'язується передусім з Аристотелем та Платоном, Фомою Аквінським, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббсом, Д. Юмом, А. Смітом, Г. Гегелем, І. Кантом, Й. Г. Фихте та іншими видатними особистостями. Серед сучасних досліджень справедливості найбільш відомі праці Р. Нозіка, Дж. Ролза, А. Сена, Ф. Хайєка, С. Боулза та Д. Макклоскі.

У праці Р. Нозіка «Анархія, держава та справедливість» [2] розглянуті проблеми справедливості з позицій нормативної політичної філософії та лібертарізму. Щодо соціально-економічної справедливості, то автор резонно вважає, що вільний ринок є гарантом справедливості. Праці Ф. Хайєка [1; 3] мають фундаментальне значення у розумінні того, що соціальна та економічна справедливість продукується ринком (природним розширеним порядком у його термінології), хоча його важко віднести до лібертаріанця. Щодо праць С. Боулза [4] та Д. Макклоскі [5], то вони дотично у загальному плані на фоні моральних аспектів економічного життя розглядають проблеми соціально-економічної справедливості. Долучилися до досліджень проблем справедливості й українські вчені А. Гергун [6] та В. Левкулич [7], але їхні напрацювання мають філософський зміст і цікаві саме з цих позицій в обґрунтуванні справедливості МЕВ.

Щодо конкретно проблеми справедливості МЕВ, то автору не відомі, скажімо, за останні п'ять років наукові публікації, які заслуговують на увагу. Є цікаві дослідження справедливості міжнародних відносин у контексті міжнародного права, але економічна сторона цієї проблеми досліджена мало. Зауважимо, що спочатку виникають економічні аспекти соціально-економічної справедливості, а потім правові. Тому авторська концепція справедливості МЕВ частково базується на економічних концепціях Дж. Ролза [8] та А. Сена [9], які стали

класичними, так як саме вони відійшли від філософської та юридичної риторики і звернули увагу на обґрунтування методологічного каркасу механізму забезпечення соціально-економічної справедливості, який би дав змогу певною мірою «...слугувати основою для практичних роздумів, розробки методів оцінки того, як зменшити несправедливість та укріпити справедливість, а не тільки намагатися описувати досконало справедливі суспільства, чим, в основному, як раз і займаються теорії справедливості у сучасній політичній філософії»¹ [9, с. 13–14]. Це ж стосується і проблеми справедливості МЄВ, бо такий підхід дасть змогу у практичній площині розглянути актуальні проблеми міжнародного руху ресурсів та світового доходу, незбалансованість якого призводить до міжнародних конфліктів та війн, до торгово-економічних протистоянь. А тому сьогодні слід приділяти більше уваги саме цьому напрямку дослідження, бо він може дати результати, реалізація яких дасть змогу зменшити як глобальну, так і регіональну конфліктність.

Мета статті – уточнення економічного дискурсу поняття «справедливість» у контексті теорії та практики міжнародних економічних відносин та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення механізму досягнення прийнятної її рівня для суб'єктів МЄВ.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження слугували праці вітчизняних та зарубіжних фахівців. У процесі підготовки статті використано загальнонаукові методи дослідження: історичний, аналіз, синтез та абстракції.

Результати дослідження. Існують різні теоретичні концепції справедливості, і кожна з них претендує на певну істинність та віру в неї. У кожного своя уява про справедливість, а тому, перефразовуючи відоме китайське прислів'я щодо правди, то є справедливість моя, є твоя, і є справжня. Можливо у концептуальному плані наблизитися до її загального розуміння, скажімо, у контексті того, що кожному буде віддано по заслугах його. Саме наблизитися, тому що, як зауважив Л. Мізес, «Мрії про «справедливий» світоустрій, який оцінить індивідуума по його «дійсних заслугах», є зручним притулком усіх, хто не до кінця чесний перед самим собою» [10, с. 156], хто не розуміє відносної природи справедливості та несправедливості (зла та добра, правди та неправди) як атрибутів людського буття.

Поняття справедливості формується під дією багатьох чинників різної природи. Але головні з них – нерівність можливостей відносно досягнення певної мети та конкуренція у процесі цієї дії. Нерівність – притаманна людській природі (рівність – це химера, говорив Вольтер), а тому вона не може бути справедливою чи несправедливою у її європейському дискурсі за умови наявності основних суспільних інститутів (вільний ринок, приватна власність, система захисту основних прав і свобод), крім випадків, коли вона встановлюється інститутами, які обмежують природні права людини на вільний доступ до можливостей

¹ Усі цитати з іншомовних джерел наводяться у перекладі автора статті.

свого розвитку. Конкурентна боротьба в силу нерівності породжує тих, хто виграв, і тих, хто програв її. Саме останні й апелюють до справедливості та намагаються встановити новий, на їх думку, справедливий порядок, що призводить до різних за формою, силою та наслідками конфліктів.

У цьому плані часто говорять про заздрість, як реакцію на несправедливість та рушій конфліктів, як стимул до конкурентних дій (Мізес, Хасейк та ін.).

Справедливість – це моральний категоричний імператив суспільної поведінки людей, при реалізації якого суспільство перебуває у погодженому та безконфліктному режимі розвитку. Категоричний імператив, за Кантом, є загальнообов'язковим принципом, яким мають слідувати всі люди незалежно від їх походження та стану. Але для цього необхідно встановити та прийняти ці принципи та правила, за якими варто жити. Тобто справедливість має нормативний характер. Йдеться про природний спонтанний характер формування норм справедливості протягом людського буття та діяльності, які через невпинний та всеосяжний процес глобалізації стають поступово загальнолюдськими. Ф. Хасейк відзначає, що «тільки ті загальні й абстрактні правила, які людина повинна враховувати, приймаючи індивідуальні рішення заради досягнення індивідуальних цілей, заслуговують того, щоби їх називали моральним» [1, с. 115]. Саме у такому контексті потрібно розуміти *нормативний* характер справедливості.

При цьому, як зауважує Ю. Хабермас: «Норма є дієвою тільки тоді, коли її прямі та побічні наслідки можуть бути без будь-якого насилля прийняті всіма, кого ці норми стосуються» [11, с. 113]. Але це в ідеалі, вона (норма) може бути прийнята більшістю, а тому розуміючи, що імператив справедливості має бути імplementований у суспільство, він говорить про «процедурність», яка перетворює її в атрибут суспільства. Варто також погодитися з тезою Ф. Хайєка щодо того, що справедливість, в принципі, базується на певних загальних правилах дій, безвідносно до суб'єктів та їх цілей, які визнаються певним соціумом припустимими, а наразі справедливими безвідносно до результатів дій [5, с. 205]; у випадку міжнародних відносин, «...міжнародного права, яке обмежило б можливості національних урядів завдавати один одному шкоди» [3, с. 470].

Щодо *соціально-економічної справедливості* (хоча Ф. Хайєк не визнає цього поняття [1, с. 19]), то вона не є якимось окремим феноменом поняття справедливості, вона є його невід'ємною частиною, але має свою особливість, яка полягає, так би мовити, у «матеріалізації» її моральних принципів – довіри та чесності. Дж. Ролз, відзначає з цього приводу: справедливість через довіру та чесність стає потужною економічною силою [8, с. 20]. *Чесність* – це виконання взятих зобов'язань, і якщо її розглядати в економічній площині, то чесність породжує довіру, яка знижує трансакційні витрати та підвищує ефективність економічних відносин, у тому числі і міжнародних. Згадаємо у цьому контексті теорію Р. Коуза.

Для того щоб включити справедливість до дискурсу економічної теорії, необхідно розширити поняття *економічної ефективності*, яке не є простим і чітко визначеним у термінах витрат та результатів з огляду на соціальну сутність людини та її діяльність. Тобто ефективність економічного процесу необхідно розглядати не тільки як співвідношення витрат та результатів, але й оцінювати вплив його на рівень та якість життя людей, на соціальне облаштування суспільства, тому що саме для цього людина займається економічною діяльністю. Ми не повинні вважати, що соціальні аспекти нашого життя є зовнішнім навантаженням на економіку, що для побудови справедливого суспільства потрібно жертвувати економічною ефективністю тощо. Ефективність функціонування економіки країни завжди має соціально-економічний вимір і по-суті має синергетичну природу. Саме на це орієнтується економічний розвиток ряду європейських країн (соціально орієнтовані економіки скандинавських країн). Справедливість доповнює поняття «ефективність економічного процесу (діяльності)», розширює його до розуміння того, що центральне місце в економіці посідає людина з усіма своїми інтенціями та моральними і соціальними установами. Саме це має на увазі Дж. Стігліц, коли відзначає, що справедливість, крім своєї моральної цінності, є важливим фактором ефективності [12, с. 347].

У контексті проблем економічної справедливості слід звернутися до утилітаризму – етичної концепції, яка розглядає прагнення до особистої вигоди як основного стимулу і спонукального мотиву економічної діяльності та поведінки людини. У міжнародному контексті це намагання суб'єкта міжнародних відносин реалізувати власні інтереси: для країни – національні економічні та політичні, які ототожнюються з інтересами національної еліти; для транснаціональних корпорацій – корпоративні.

Критики утилітаризму вказують на його обмеженість, на те, що він не враховує моральні аспекти суспільного розвитку, природні права людини, але він враховує головне – ресурси її життя та діяльності. Піддається критиці мета утилітаризму, особиста вигода, яка, на думку її критиків, є аморальною і несправедливою. Але якщо вона реалізується в рамках закону, то чому вона є аморальною? Згадаємо у цьому контексті тезу Е. Канта: «... поведься так, щоб ти завжди ставився до людства і у своїй особистості, і в особистості всякого іншого як до мети і ніколи не ставився би до нього як до засобу» [13 с. 205].

Економічна справедливість, як правило, має розподільчий характер (*distributive justice*), і базується на природній нерівності людей та їх соціальних утворень, ефективності їх економічної діяльності та розподілу її результатів за принципом *sum cuique* (кожному своє). Виникає питання, який механізм може задовольнити вимоги людей до справедливого розподілу? Таким механізмом є *ринок*: він віддзеркалює людську природу та спричинені нею відносини, які ніколи не можуть бути «абсолютно справедливими» в силу того, що люди нерівні між собою,

що у кожного є свій відтінок розуміння справедливості/несправедливості, добра/зла, а будь-яке штучно створене «справедливе суспільство», як свідчить досвід комуністів та соціалістів, рано чи пізно призводить до його загибелі. Ринок не є ідеальним механізмом формування справедливого устрою світу, тому що в його основу покладено конкуренцію, а тому завжди є переможені та незадоволені. Але де і хто запропонував і, головне, втілив інший, більш ефективний та справедливий порядок економічних відносин? Наявність таких інститутів, як приватна власність (відомий вислів Дж. Локк: «де немає власності, там немає і справедливості»), конкурентні ринки та верховенство закону забезпечують високоефективні рішення проблем розподілу, але це може бути тільки за умови існування та ефективного функціонування одночасно їх всіх.

Стосовно поширеного серед філософів трансцендентального дискурсу до розуміння справедливості, сутність якого полягає у трактуванні базових моральних принципів як інтелектуальних духовних та моральних конструкцій, то ці погляди мають право на існування, але не дають конкретних підходів до формування і, головне, реалізації справедливих рішень у сфері, наприклад, економічної діяльності, в тому числі і міжнародної. Тому слід погодитися з думкою А. Сена, що «...трансцендентальна теорія справедливості просто займається іншими питаннями, а не тими, що важливі для порівняльної оцінки справедливості, тому її питання можуть бути вельми цікавими з інтелектуальної точки зору і при цьому не мати безпосереднього значення для вибору, з яким приходиться мати справу. Нам же потрібно засноване на публічному розумінні узгоджене рішення відносно пріоритетності альтернатив, які допускають реалізацію основних принципів справедливості» [9, с. 54].

Щодо розуміння справедливості МЄВ, то воно базується на тому, що: *по-перше*, суб'єкти міжнародних відносин мають різні інтереси, що спричиняє між ними конфлікти; *по-друге*, як наслідок, виникають процеси перерозподілу ресурсів між ними; *по-третє*, конфлікт інтересів та перерозподільні процеси є іманентною властивістю будь-якого міжнародного процесу взаємодії; *по-четверте*, суб'єкти міжнародних відносин зацікавлені у погодженні інтересів. Тому поняття «справедливість МЄВ» можна визначити як економічні відносини між країнами, які задовольняють всі сторони; між ними відсутні аргументовані заперечення проти існуючих домовленостей, які прийняті на основі міжнародного права та не заперечують національні правові норми. До того ж справедливий МЄВ – це такий їх стан, при якому всі сторони домовленостей впевнені, що ніхто не буде застосовувати дії, які можуть призвести до втрат з будь-якої сторони.

У кожній країні є свої національні особливості розуміння справедливості, на основі яких вони формують свій суспільний устрій, а також відносини з іншими країнами. Завдання полягає в тому, щоб збалансувати ці національні особливості відносно визначеного предмета (ресурсу, дії тощо) міжнародних відносин і прийти до рівноважного

стану як умовного стану справедливості. Несправедливість, яка притаманна державному устрою певної країни, гальмує її економічний розвиток, тому що інші країни намагаються мати з ними обмежені економічні відносини в силу низького рівня довіри до її еліти.

Щодо розуміння глобальної справедливості, то воно потребує передусім розуміння (моделі) глобального порядку. Як зазначав Г. Кісінджер, ми живемо в історичний період, для якого характерна майже відчайдушна гонитва за невлотимим загальним розумінням концепції світового порядку [14, с. 6]. Крім того, потрібно, принаймні, сформулювати принципи глобальної справедливості і забезпечити їх виконання на всіх ієрархічних рівнях міжнародних відносин. Тобто необхідно для цього створити і забезпечити реальну діяльність глобальної структури на кшталт теоретичного фантома «світовий уряд».

Яким має бути справедливий світовий економічний порядок – ніхто не знає, проте бажаючих його збудувати багато. Але всі суспільні конструкції людського розуму не є життєздатними. Світовий порядок є результатом природного еволюційного процесу, двигуном якого є конкуренція, по суті він є плодом буття та діяльності всього людства, що означає: кожна країна займає те місце на політичній та економічній мапі світу, яке вона виборола у конкурентній боротьбі. А розмови про несправедливість – це політика, до якої вдаються аутсайтери аби виправдати свої поразки.

Багато розмов точиться про несправедливість глобалізації. Але від неї виграють всі – хто більше, а хто менше, тому це не означає, що глобалізація та міжнародний поділ праці несправедливі. Глобалізація – природний еволюційний процес, який має свою логіку і не може бути справедливим чи несправедливим відносно людини. Несправедливими можуть бути дії та політика конкретних суб'єктів, які можуть мати глобальний зміст. Нерівність у світі та пов'язані з нею проблеми породжує не глобалізація, а інші чинники, які мають цивілізаційну природу [15]. Це ж стосується і проблеми формування глобальної нерівності у доходах населення, яку ґрунтовно дослідив Б. Міланович [16]. Глобалізація розширює простір конкуренції і дає змогу більш пристосованим до змін націям досягати більшого успіху порівняно з іншими.

Щодо розуміння механізму досягнення більшої глобальної та міжнародної справедливості, то певною мірою можна погодитися з Дж. Стігліцем, який вважає, що його зміст полягає у створенні рівних можливостей для розвитку людей у всесвітньому масштабі. Науковець виходить з того, що основне благо глобалізації – доступ до можливостей відтворення кожною людиною бажаного рівня індивідуального економічного, соціального та культурного розвитку, що надає можливість країнам краще використовувати свої людські ресурси, забезпечити кожному можливість повного використання свого потенціалу, підвищити ефективність і справедливість розподілу національного продукту [12, с. 349]. Так, це повинно статися, але проблема полягає в тому,

що можливостями необхідно раціонально і ефективно скористатися. Чому можливостями глобалізації скористалися Республіка Корея, Японія, Китай та інші, а Україна, скажімо, ні? Бо ми всі різні, й по-різному ставимося до свого життя та його економічного і соціального облаштування.

Як приклад розглянемо міжнародну торгівлю, на справедливості якої є постійні нарікання. Про справедливості міжнародної торгівлі говорили і на саміті G20 (Осака, 28–29 червня 2019 р.) Відомо, що рівні умови для реалізації можливостей щодо торгівлі суб'єктам МЕВ надає режим вільної торгівлі. Але саме вільна торгівля піддається критиці переважно з боку менш успішних країн, адже вони не можуть скористатися рівними умовами, бо не витримують конкуренції, і для того, щоб розвиватися, вимагають преференцій, які би обмежували конкуренцію на їх користь як на власному, так і на зовнішніх ринках. Але чи справедлива така вимога? До того ж, якщо йдеться про несправедливість міжнародної торгівлі, то необхідно починати з несправедливості світового поділу праці (саме цей феномен покладено в основу міжнародної торгівлі), але останній є природним спонтанним результатом людської діяльності, а тому не може бути справедливим чи несправедливим. Говорити про несправедливість міжнародної торгівлі можливо тоді, коли вона здійснюється за правилами (інститутами), які створюють люди і які обмежують можливості щодо економічного розвитку та торгівлі певної країни. У цьому контексті слід звернути увагу на працю Е. Хелпмана «Розуміння світової торгівлі» [17], де він детально розглядає міжнародну організацію виробництва та розподілу, світові торговельні потоки, які виникають внаслідок цих процесів, і в черговий раз доводить ефективність для всіх вільної торгівлі.

Коли ми розглядаємо будь-яку теорію справедливості стосовно міжнародних відносин, то слід звернутися до *теорії конфлікту*, адже конфлікт є проявом несправедливості, а його вирішення є засобом досягнення прийнятної для сторін справедливості (Р. Шеллінг, Нобелівська премія, 2005; [18]). Р. Шеллінг вперше пояснив, як країни приходять до мирного співіснування через загрозу застосування сили; у випадку економічних конфліктів та війн – застосування економічної сили.

Справедливість МЕВ слід розглядати у контексті встановлення певного балансу між конкуруючими цілями, як концепцію, за допомогою якої можливо оцінювати розподільчі аспекти базисної структури міжнародної та глобальної спільноти [8, с. 24–25]. Це є класичним завданням теорії ігор², і модель цю слід представляти як кооперативну з позитивною сумою гри між багатьма учасниками.

Щодо механізму забезпечення прийнятної справедливості МЕВ з використанням теорії ігор, то йдеться про те, що, моделюючи ситуацію рівноваги інтересів сторін, ми, так би мовити, фіксуємо їх у часі. Але

² Теорія ігор – математична дисципліна, яка займається моделюванням взаємодії (взаємовідносин) суб'єктів з різними інтересами.

ситуація не є стаціонарною, інтереси змінюються, і потрібно на це зважати у пошуку стабільної справедливості міжнародних процесів. Саме для цього і була розроблена теорія ігор, яка повторюється (супергра) (Р. Ауман, Нобелівська премія, 2005 [19]).

Р. Ауман показав, що в умовах гри, яка повторюється, рівноважні стратегії гравців можуть змінюватися, так як вони можуть домовлятися (кооперуватися), а також довів, що повторення приводить до плідної співпраці та потрібного результату. Р. Ауман обґрунтував два принципових положення своєї теорії: *по-перше*, вона включає фактор часу (динаміку) через «повторення гри», тобто у його моделі можливо розглядати множину пов'язаних між собою квазістаціонарних станів системи, послідовність яких приводить до рівноважного і оптимального стану системи, який можливо трактувати як «справедливий стан»; *по-друге*, більш слабкий учасник протягом гри може застосувати стратегії, які завдадуть іншій стороні такий збиток, який примусить її піти на поступки (компроміс). Як показав Р. Ауман, унаслідок цього досягається *консенсус*, прийнятний для всіх сторін. Точка консенсусу може бути охарактеризована як відсутність соціальної напруги. Вона не буде ні рівноважною, ні оптимальною в окремому раунді гри, але її можливо трактувати як «точку справедливості», де досягається компроміс між економічною ефективністю та соціально-економічною справедливістю. У випадку супергри, як показав Р. Ауман, «точка справедливості» в кінцевому рахунку буде збігатися з точкою рівноваги і оптимумом за Парето. Тобто в процесі гри проходить поступове перетворення рівноваги Неша у рівновагу Парето, останню можливо трактувати як «стан справедливості». Натомість, по-перше, цей процес асимптотичний, тобто можливо наблизитися до рівноваги Парето, але не досягти її; по-друге, «точок справедливості» може бути багато, так як вони визначаються обраними стратегіями сторін, а теорія Аумана не дає і не може надати рекомендацій щодо вибору стратегій, які би привели оптимальним шляхом до єдиної «точки справедливості». Такої «точки» не може бути, тому що справедливість – поняття відносне. В цьому контексті слід погодитися з М. Блаугом, який зауважує, що поняття раціональності в ігрових ситуаціях розпадається на множину різних можливих сценаріїв раціональної поведінки, кожний з яких має свою концепцію рівноваги, і кожний з них слід розглядати як можливий [20, с. 361]. Зміст цієї теорії має описуватися характер і ілюструє на модельному рівні принцип механізму досягнення прийнятного для сторін стану взаємовідносин, який можливо трактувати як *справедливий стан*.

Р. Ауман у своїй Нобелівській лекції навів простий приклад інтерпретації своєї теорії [21]. У дискурсі МЕВ її можливо сформулювати таким чином. Є дві взаємодіючі країни K_1 і K_2 , які ділять між собою певне благо обсягом 100 од. При цьому країна K_1 може вибрати стратегію, при якій вона отримає 99 од., а K_2 – 1 од. (99:1) – *несправедлива стратегія*. За певних обмежень, яких можливо досягти,

розподіл блага може бути між країнами (50:50) – *справедлива стратегія*. Таким чином, у країни K_1 є дві стратегії: максимізувати благо, або поділити його порівну. Країна K_2 може застосовувати санкції, щоб використати розподіл блага на свою користь, і у неї є також дві стратегії: застосувати санкції чи не застосовувати їх. Таким чином, дії країн можливо уявити у вигляді матриці:

Стратегії K_1/K_2	Не застосовувати санкції	Застосовувати санкції
Справедлива стратегія	50 : 50	0 : 0
Несправедлива стратегія	90 : 10	0 : 0

Рівновагою Неша в одноходовій грі є лівий нижній квадрат, так як країна K_1 виграє 90 од., а країна K_2 отримає, принаймні, 10 од.; при санкціях ніхто нічого не отримає. Але якщо гра буде продовжуватися багато ходів підряд, то рівновага може зсунути в бік варіанта (50:50), так як у країни K_2 буде можливість залякати K_1 накладенням санкцій, внаслідок яких K_1 не отримає нічого, якщо буде дотримуватися несправедливої стратегії. Тому їй буде вигідно наблизитися до справедливої стратегії. Отже, *по-перше*, повтор гри (по суті, перемовин сторін) приведе до справедливого стану взаємовідносин країн; *по-друге*, дослідження кооперативної гри, що повторюється, привела Р. Аумана до вагомому висновку: санкції у торговельних протистояннях будуть стримувати сторони від агресивних економічних дій за умови, що втрати від них перевищать вигоди від перемоги. Безумовно, це спрощена модель, але вона відображає сутність стратегії досягнення справедливого (приблизно справедливого, або «квазісправедливого») стану МЕВ.

Однак Дж. Ролз вважає, що ефективність Парето не є справедливим станом системи, тому що справедливість у цьому випадку може бути досягнута тільки для так званих репрезентативних груп, які представляють інтереси певних соціальних структур, та «...що всі підходи до справедливості, які витікають з концепції загальної ринкової рівноваги, можуть належати тільки до гомогенного суспільства...»; що «значні розбіжності між класами порушують принцип демократичної рівності» [8, с. 80].

Втім, його репрезентативна група – це еліта, яка відображає інтереси свого соціуму і яка є реальним суб'єктом процесу становлення справедливості. Тобто може йтися про справедливість «для всіх», але у розумінні еліти. Впливати на дії еліти народ може через демократичні процедури або змінювати її насильницьким шляхом, але, як свідчить історія, еліта завжди буде представляти свої інтереси, видаючи їх за інтереси народу. Чітко сформулював ці проблеми М. Олсон у своїй праці «Логіка колективної дії» [22]. Щодо «гомогенного суспільства»,

«принципу демократичної рівності» – це міф. До того ж гомогенне суспільство, за визначенням, повинно знаходитися у стані відсутності різноманіття, а відтак, і протиріч, які є двигуном розвитку соціуму. Це цвинтар, а не суспільство.

Тепер щодо справедливості МЕВ. Очевидно, що несправедливість завжди створює напругу у відносинах та вірогідність конфлікту: чим більша несправедливість, тим більша вірогідність конфлікту і його масштабу. Тому справедливість відносин між суб'єктам визначається рівнем їх конфліктності, який можливо визначити через вірогідність очікування конфлікту. А для цього експертам потрібна систематизована інформація про історію розвитку МЕВ не тільки між конкретними суб'єктами, але й з їх стейкхолдерами (партнерами, опонентами, ворогами тощо), можливими планами та стратегіями на майбутнє і т. п. Завдання складне, але його можливо спрощувати і принаймні оцінювати варіанти відгуків на можливі виклики.

Якщо одна зі сторін діє так, що, на думку іншої, завдає їй істотної шкоди, то велика вірогідність виникнення силового протистояння для виправлення реальної чи вдаваної несправедливості. У сфері економіки такі протистояння мають назву економічні війни, які можуть бути локальними чи тотальними, але локальні можуть перерости у тотальне протистояння, особливо якщо сторонами є провідні країни світу, наприклад, як сьогодні, США та Китай. З цього приводу Т. Шеллінг констатує, що обмежені війни мають велику вірогідність перерости у тотальну [18, с. 237–240].

Слід також розглянути ситуацію *економічної конфронтації* – балансування на грані економічної війни, як це поки що відбувається між США та Китаєм. Розглядаючи таку ситуацію, Т. Шеллінг резюмує: «Таким чином, балансування на грані війни є навмисним створенням явного ризику війни – ризику, який є не повністю підконтрольним. Така тактика полягає в тому, щоб навмисно дозволити ситуації певним чином вийти з-під контролю тільки для того, щоб це могло бути нестерпним для другої сторони і таким чином примусити другу сторону піти на компроміс. Це означає драгувати і залякувати противника, наражати його на ризик, або стримувати його, демонструючи, що будь-який його ворожий хід може настільки вивести нас з рівноваги, що ми вийдемо за межу, хочемо ми того чи ні, і він піде за нами» [18, с. 249].

Для того щоб включити процес досягнення справедливості до економічного дискурсу, необхідно їй дати певну кількісну оцінку – по аналогії з ціною. Мається на увазі, що досягнення стану, який би, скажімо, суб'єкти МЕВ вважали справедливим потребує певних зусиль і витрат: транзакційних (переговори, різні дипломатичні акції, створення певних міжнародних інституцій тощо), матеріальних (перерозподіл ресурсів, доходу: для одних це будуть втрати, для інших – надбання), політичних та репутаційних (можливі зміни політичних інститутів та еліт у суб'єктів МВ) та ін. Тобто будь-який процес по досягненню

певної мети має свою ціну – ціну витрат на її досягнення. Справедливість – це компроміс між економічними суб'єктами, а тому справедливість, принаймні, економічна, має ціну – ціну компромісу. Ціна компромісу щодо досягнення справедливих МЕВ – це втрати однієї сторони і надбання іншої, але, в кінцевому рахунку, їх співпраця у подальшому може принести значний економічний ефект для обох.

Уявімо, що світ можливо поділити на дві групи країн: «розвинені країни» та «інші країни», і що на кожному етапі «супергри» будь-яка країна з першої групи може збільшити свій вигаш за рахунок країн другої групи. Останні певний час поводяться пасивно, але вважають такі відносини несправедливими. Вони можуть (принаймні, мають потенційну можливість) відповісти на цю несправедливість певними діями, які змусять розвинені країни прийняти іншу стратегію відносин. Ці дії відомі – активна дипломатична боротьба на міжнародних майданчиках (ООН, СОТ, ЮНЕСКО та ін.), міграційний тиск, міжнародний тероризм, який продукується у країнах, які належать до другої групи, тощо. Такі дії можуть завдати неприйнятні для розвинених країн втрати. Витрати на запобігання цих ризиків та зміну зовнішньої економічної політики цими країнами можливо уявити як ціну компромісу або ціну справедливості. Так, витрати на адаптацію мігрантів, пільгові інвестиції на створення робочих місць у менш розвинених країнах, соціальної інфраструктури, надання міжнародної допомоги – це ціна компромісу. Зростаюча загроза антропогенних катастроф змушує світову спільноту до кооперативних дій, прикладом є Токійська угода щодо регулювання вуглецевих викидів, в рамках якої запроваджені квоти та плата за їх порушення. За приклад можливо взяти перемовини в рамках СОТ щодо погодження торговельних режимів між різними країнами. Зокрема, певні рішення так званої «проблеми справедливого розподілу світового доходу від торгівлі» та її ціну можливо уявити як втрати розвинених країн унаслідок поступок іншим країнам у тарифній та нетарифній сферах регулювання торговельних відносин.

Деякі автори відзначають «несправедливий розподіл благ глобалізації», пропонуючи запровадити особливі податки для країн, які отримують найбільшу вигоду від глобалізації для надання допомоги країнам, які не здатні адаптуватися до глобальної конкуренції [23, с.14]. Але податки потребують глобальної системи їх адміністрування, що можливо за однієї умови – існування глобального уряду, що, в принципі, нереально.

Безумовно, глобальна справедливість – недосяжний стан, але є несправедливість, яку необхідно усувати. Має рацію А. Сен, який стверджує: «Коли люди у всьому світі виступають за глобальну справедливість... вони виступають не за «абсолютно справедливу» світову спільноту, а просто для усунення деяких обурливо несправедливих умов, що дало б змогу укріпити глобальну справедливість, причому узгодження в оцінках подібних умов може бути досягнуто через публічне обговорення, незважаючи на розбіжності поглядів щодо інших питань» [9, с. 65].

Ця теза А. Сена визначає його концептуальний підхід до розуміння механізму встановлення справедливості, в тому числі і глобальної: *по-перше*, встановити «обурливо несправедливі умови»; *по-друге*, оцінити, що необхідно зробити, щоб їх позбутися; *по-третє*, прийняти для цього рішення на глобальному рівні.

Для подолання кричущої нерівності між країнами світова спільнота використовує механізм міжнародної допомоги, суть якого проста – нерівність згладжується покращанням шансів для найменш успішних країн. Але у цьому випадку ми звертаємося до неринкового розподілу, щоб виправити кричущу несправедливість. Чи справедливо це? Ринкові фундаменталісти скажуть, що ні, соціалісти – так, а істина, як завжди, десь посередині.

Загальний обсяг допомоги розвитку у 2018 р. становив близько 140 млрд дол. США [24]. Але ця допомога використовується країнами-реципієнтами не завжди ефективно. Наприклад, за оцінками ЮНКТАД, країни Африки у 1970–2008 рр. втратили внаслідок незаконного вивозу фінансових ресурсів до 854 млрд дол. США, що становило в середньому 22 млрд дол. США в рік і практично дорівнювало всій офіційній допомозі з розвитку, яку країни Африки отримали за цей період. У Латинській Америці, відповідно до оцінок, незаконні фінансові потоки становили у 2004–2013 рр. близько 765 млрд дол. США [25, с. 8]. Ще у 2001 р. Всесвітній банк (ВБ) констатував: «Якби всі фінансові ресурси, які отримала Замбія за 1961–1994 рр., були спрямовані на інвестиції, то її душевий дохід у 2000 р. становив би не 600 дол. США, а більше 20 тис.» [26, с. 212]. Якщо перерахувати на сьогодні, то Замбія би входила до клубу розвинених країн Світу.

Активну участь у допомозі країнам, що розвиваються, здійснює ВБ. За своїми глобальними зобов'язаннями у вигляді запозичень, грантів, інвестицій в акціонерний капітал він надав країнам-партнерам та приватним компаніям у 2018 р. 66,9 млрд дол. США, в тому числі по регіонах: Європа та Центральна Азія – 8,8 млрд дол. США, Східна Азія та Тихоокеанський регіон – 6,8, Південна Азія – 14,1, Близький Схід та Північна Африка – 8,2, Африка на Південь від Сахари – 19,8, Латинська Америка та Карибський басейн – 8,7 млрд дол. США [27, с. 8–9].

За 2015–2017 рр. ВБ допоміг своїм клієнтам у країнах, що розвиваються, досягнути таких результатів: забезпечити 3,5 млн га землі іригаційними послугами; побудувати та відремонтувати 76 120 км шляхів; забезпечити 273 млн людей базовими послугами у сфері охорони здоров'я, харчування, та народонаселення; забезпечити 1,8 млн людей фінансовими послугами; прийняти на роботу 11 млн вчителів; забезпечити доступ 47 млн людей до покращених систем водопостачання; охопити 44 млн людей програмами соціального захисту [27, с. 90].

У своєму розвитку бідні країни зробили значні кроки. Як відзначається в доповіді ООН [28, с. 4], рівень крайньої бідності з 1990 р. стрімко знижується: в 2013 р. він складав лише третину осіб, які

працюють по найму і які живуть зі своїми сім'ями менше ніж на 1,90 дол. США на людину в день, тобто скоротився з 26,9 % у 2000 р. до 9,2 % у 2017 р. Але проблеми залишаються, тому що намагання зробити світ більш справедливим потребує щороку більших зусиль, тому що планка рівня та якості життя людей закономірно зростає.

Висновки. Справедливість є фундаментом існування будь-якої людської спільноти, тому що вона визначає якість взаємовідносин між її членами, в тому числі й економічних. Справедливість – мотиватор довіри, а довіра розвиває економіку, так як мінімізує трансакційні витрати.

Економічна справедливість, у тому числі і МЕВ, як правило, має розподільчий характер, і базується на природній нерівності людей та їх суспільних утворень, ефективності їх економічної діяльності та розподілу її результатів залежно від результату. Справедливість МЕВ визначається як економічні відносини між країнами, які задовольняють всі сторони; між ними відсутні аргументовані заперечення проти існуючих домовленостей, які прийняті на основі міжнародного права та не заперечують національні правові норми. Тобто справедливість МЕВ – це рівноважний стан економічних відносин між суб'єктами.

Моделювання механізму забезпечення справедливості МЕВ базується на теорії ігор, що повторюються. Стан «справедливих відносин» у кінцевому рахунку збігається з Парето-оптимумом, який трактується як стан справедливості. Щоб включити справедливість до економічного дискурсу, пропонується ввести поняття «ціна справедливості», під яким розуміється ціна компромісу між взаємодіючими суб'єктами відносно досягнення певної мети.

Справедливі МЕВ реально встановити за підходом А. Сена, який передбачає послідовність дій у безперервному алгоритмі, результатом якого має бути забезпечення відносної міжнародної та глобальної справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. М.: Из-во Новости, 1992. 304 с.
2. Нозик Р. Анархия, государство и утопия. М.: Социум, ИРИСЭИ, 2016. 424 с.
3. Хайек Ф. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева; под ред. А. Куряева. М.: ИРИСЭН, 2006. 644 с.
4. Боулз С. Моральная экономика: почему хорошие стимулы не заменяют хороших граждан. М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. 336 с.
5. Макклоски Д. Риторика экономической науки; пер. с англ. О. Якименко; науч. ред. перевода Д. Расков. М.; СПб.: Изд-во Института Гайдара; Международные отношения, Факультет свободных искусств и наук СПбГУ, 2015. 328 с.
6. Гергун А. В. Глобальна справедливість. Контрверза універсалізму та партикуляризму. Київ: Наукова думка, 2016. 213 с.
7. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурний феномен: монографія. Ужгород: Гельветика, 2018. 480 с.

8. Ролз Дж. Теория справедливости. М.: Изд-во ЛКИ, 2010. 536 с.
9. Сен А. Идея справедливости; пер. с англ. М.: Изд-во Института Гайдара; Фонд «Либеральная Миссия», 2016. 520 с.
10. Мизес Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность. М.: Дело, 1993. 240 с.
11. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. СПб.: Наука, 2001. 417 с.
12. Стиглиц Дж. Ревущие девяностые. Семена развала. М.: Современная экономика и право, 2005. 424 с.
13. Кант Э. Сочинения. в 4-х т. Т. 3. Основоположения к метафизике нравов. М. Московский философский фонд, 1997. 784 с.
14. Киссинджер Г. Мировой порядок. М.: АСТ, 2015. 512 с.
15. Фергюсон Н. Цивілізація: як Захід став успішним. Київ: Наш формат, 2017. 488 с.
16. Миланович Б. Глобальное неравенство. Новый подход для эпохи глобализации. М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. 336 с.
17. Хелпман Э. Понимание мировой торговли. М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. 312 с.
18. Шеллинг Т. Стратегия конфликта; пер. с англ. М.: ИРИСЭН, 2007. 366 с.
19. Aumann R. J., Sorin S. Cooperation and Bounded Recall. *Games and Economic Behavior*. 1989. № 1. S. 5-39.
20. Блауг М. Методология экономической науки, или как экономисты объясняют; пер. с англ. М.: Вопросы экономики, 2004. 416 с.
21. Auman R. J. War and peace, Nobel prize lecture, 2005. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2005/aumann-lecture.pdf.
22. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп; пер. с англ. М.: ФЭИ, 1995. 174 с.
23. Интригейтор М. Сущность наших текущих экономических проблем в глобальном мире. *Международная экономика*. 2011. № 9. С.11-14.
24. OECD-DAC. Statistics. URL: <https://data.oecd.org/oda/oda-by-sector.htm#indicator-chart>.
25. Финансирование развития: вопросы мобилизации внутренних государственных ресурсов и международного сотрудничества в целях развития. *Записка секретариата ЮНКТАД*, Женева, 2017. URL: https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/tdb_efd1d2_ru.pdf.
26. Всемирный банк. *Доклад о мировом развитии*. Наступление на бедность. М.: Изд-во Весь мир, 2001. 376 с.
27. Всемирный банк. Инвестиции и распределение возможностей. *Годовой отчет*. 2018. 90 с.
28. Доклад о целях в области устойчивого развития, 2018, ООН, Нью-Йорк. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2018/TheSustainableDevelopmentGoalsReport2018-RU.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2019.

Onyshchenko V. Justice in international economic relations.

Background. All the conflicts in the world, including economic ones, are based on the concept of justice. Therefore, it is necessary to clarify what shall meant by the justice of international relations, specifically, economic international relations (IER), and whereby to insert it into the theory and practice of IER.

The ***aim*** of the article is to clarify the economic discourse of the concept of «justice» in the context of the theory and practice of international economic relations and to substantiate the proposals for improving the mechanism for achieving its acceptable level for IER subjects.

Materials and methods. Scientific works of domestic and foreign experts served as materials of the research.

Results. *Justice is a moral categorical imperative of social behavior of people, due to realization of which the society remains in an agreed and non-conflict mode of development. Economic justice, including IER, is an equilibrium state of the economic system that is to be achieved through the distribution mechanism of resources and results of economic activity. The natural inequality of entities and the effectiveness of their activities is the basis of the mechanism. Justice complements the concept of «economic efficiency», expanding it to an understanding of the person to be a defining component of the economy, with all their intentions accompanied with moral and social institutions.*

The just relations shall be understood as a condition for all the parties to an agreement to be sure that no one would take actions that may lead to any loss to either party. The modeling of a mechanism for the formation of just IER is proposed to be based on the theory of repetitive games. The achievement of the Pareto-optimality is interpreted as the state of just IER. In order to incorporate justice into the economic discourse of the IER, the concept of «price of justice» is introduced, which refers to the price of a compromise between the interacting entities in relation to the achievement of a certain goal.

Conclusion. *Justice is considered to be the foundation of the existence of any human community, as it determines the quality of the social (including economic) relations among its members. Justice motivates trust, and trust is a significant factor in economic development, since it minimizes transaction costs. The key to the development of IER is the constant search for compromise solutions to be a mechanism for ensuring justice and trust which would ultimately lead to their effectiveness in international economic cooperation.*

Keywords: economic justice and justice of IER, economic conflict, game theory, Pareto-equilibrium, price of justice.

REFERENCES

- Hajek, F. (1992). *Pagubnaya samonadeyannost. Oshybky sotsyalizma [Pernicious arrogance. The errors of socialism]*. Moscow: Izd-vo Novosty [in Russian].
- Nozyk, R. (2016). *Anarxyya, gosudarstvo y utopyya [Anarchy, State and Utopia]*. Moscow: Socyum, IRISJeN [in Russian].
- Hajek, F. (2006). *Pravo, zakonodatelstvo y svoboda: Sovremennoe ponymanye lyberal'nukh pryntsyfov spravedlyvosti y polityky [Law, legislation and freedom: A modern understanding of the liberal principles of justice and politics]*; B. Pynskera y` A. Kustareva (Trans). A. Kuryaeva (Ed.). Moscow : IRISJeN [in Russian].
- Boulz, S. (2017). *Moralnaya ekonomyika: pochemu xoroshye stymulu ne zamenyayut xoroshyx grazhdan [Moral economics: why good incentives do not replace good citizens]*. Moscow: Izd-vo Instituta Gajdara [in Russian].
- Makklosky, D. (2015). *Rytoryka ekonomicheskoy nauky [The rhetoric of economics]*; O. Yakymenko (Trans); D. Raskov (Ed. Trans). Moscow; SPb.: Izd-vo Instituta Gajdara; Mezhdunarodnye otnosheniya, Fakul'tet svobodnykh iskusstv i nauk SPbGU [in Russian].
- Gergun, A. V. (2016). *Globalna spravedlyvist. Kontroverza universalizmu ta partykulyaryzmu [Global justice. Controversy of universalism and particularism]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Levkulych, V. V. (2018). *Spravedlyvist yak sociokulturnyj fenomen [Justice as a sociocultural phenomenon]*. Uzhgorod: Gelvetyka [in Ukrainian].
- Rolz, Dzh (2010). *Teoryya spravedlyvosti' [Justice theory]*. Moscow: Izd-vo LKI [in Russian].
- Sen, A. (2016). *Ideya spravedlivosti [Idea of justice]*. (Trans). Moscow: Izd-vo Instituta Gajdara; Fond «Liberal'naja Missija» [in Russian].
- Myzes, L. (1993). *Byurokratyia. Zaplanyrovannij kaos. Antykapitalystycheskaya mentalnost' [Bureaucracy. Planned chaos. Anti-capitalist mentality]*. Moscow: Izd-vo Delo [in Russian].

11. Habermas Ju. (2001). *Vovlechenye drugogo. Ocherky polytycheskoj teoryy [Involvement of another. Essays on political theory]*. SPb.: Nauka [in Russian].
12. Styglycz, Dzh. (2005). *Revushnye devyanostue. Semena razvala [The roaring nineties. The seeds of collapse]*. Moscow: Sovremennaja jekonomika i pravo [in Russian].
13. Kant Je. Sochinenija. v 4-h t. *Osnovopolozhenija k metafizike нравов. [Foundations for the metaphysics of morals]*. (Vol. 3). Moscow. Moskovskij filosofskij fond [in Russian].
14. Kyssyndzher, G. (2015). *Myrovoj porjadok [World order]*. Moscow: Izd-vo AST [in Russian].
15. Fergyson, N. (2017). *Cyvilizaciya: yak Zaxid stav uspishnym [Civilization: how the West became successful]*. Kyiv: Vyd-vo Nash format [in Ukrainian].
16. Mylanovych, B. (2017). *Globalnoe neravenstvo. Novij podxod dlya epochy globalizacyy [Global inequality. A new approach for the era of globalization]*. Moscow: Izd-vo Instituta Gajdara [in Russian].
17. Helpman Je. (2017). *Ponimanie mirovoj trgovli [Understanding world trade]*. Moscow: Izd-vo Instituta Gajdara [in Russian].
18. Shellyng, T. (2007). *Strategyya konflykta [Conflict strategy]*. (Trans). Moscow: IRISJeN [in Russian].
19. Aumann, R. J., & Sorin, S. (1989). Cooperation and Bounded Recall. *Games and Economic Behavior*, 1, 5-39 [in English].
20. Blaug, M. (2004). Metodologija jekonomicheskoy nauki, ili kak jekonomisty ob'jasnjajut [Methodology of economics or how economists explain]. Moscow: Voprosy ekonomiki [in Russian].
21. Auman, R. J. (2005). War and peace, Nobel prize lecture. Retrieved from <http://www.nobelprize.org/nobelprizes/economic-sciences/laureates/2005/aumann-lecture.pdf> [in English].
22. Olson, M. (1995). *Logyka kollektivnyh dejstvyj. Obshhestvennue blaga y teoryya grupp [The logic of collective actions. Public goods and group theory]*. (Trans). Moscow: FJeI [in Russian].
23. Intrylygejtor, M. (2011). Sushhnost' nashih tekushhijh jekonomicheskijh problem v global'nom mire [The essence of our current economic problems in the global world]. *Mezhdunarodnaya ekonomyka – International economics*, 9, 11-14 [in Russian].
24. OECD-DAC. Statistics. *data.oecd.org*. Retrieved from <https://data.oecd.org/oda/oda-by-sector.htm#indicator-chart> [in English].
25. Finansirovanie razvitija: voprosy mobilizacii vnutrennih gosudarstvennyh resursov i mezhdunarodnogo sotrudnichestva v celjah razvitija [Financing for development: mobilization of domestic public resources and international cooperation for development] (2017). *Zapiska sekretariata JuNKTAD – Note of the UNCTAD secretariat*, Zheneva. Retrieved from https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/tdb_efd1d2_ru.pdf [in Russian].
26. Vsemirnyj bank [The World Bank] (2001). *Doklad o myrovom razvytyy – World Development Report. Nastuplenye na bednost [The attack on poverty]*. Moscow: Izd-vo Ves' mir [in Russian].
27. Vsemirnyj bank. Investicii i raspredelenie vozmozhnostej [Investments and distribution of opportunities. World bank]. *Godovoj otchet – Annual report*, (2018) [in Russian].
28. Doklad o celjah v oblasti ustojchivogo razvitija [Report on the sustainable development goals] (2018), OON, New York. Retrieved from <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2018/TheSustainableDevelopmentGoalsReport2018-RU.pdf> [in Russian].